

Theresienstadt og kristne af jødisk herkomst

Kai Kjær-Hansen

Over 140.000 jøder blev fra slutningen af 1941 og til begyndelsen af 1945 sendt til Theresienstadt. Af nazisterne blev byen fremstillet som en slags 'ældreghetto' for særligt udvalgte og prominente jøder. Kendsgerningen er, at dette 'alderdomshjem' for omkring 88.000 jøder fungerede som en overgangslejr til dødslejren Auschwitz-Birkenau. Omkring 35.000 døde i selve ghettoen. Da det hele var overstået og ghettoen befriet den 8. maj 1945, var der omkring 19.000 overlevende.

Theresienstadt blev styret af et jødisk ældsteråd, altså havde en selvforvaltning, hvilket naturligvis ikke betød, at man havde frihed til at gøre, hvad man ville, men at man skulle få tingene til at fungere og udføre tyske ordrer – med alle de kompromisser, det indebar.

Blandt dem, der døde i Theresienstadt eller blev deporteret fra Theresienstadt til dødslejren Auschwitz, eller som overlevede rædslerne i Theresienstadt, var personer som var *kristne af jødisk herkomst*. Fristelsen for – i dag – at kalde dem "messianske jøder" ligger lige for¹. Men dette svarer ikke til deres egen selvforståelse. De følte sig – sammen med de fleste andre jøder i Tyskland – som *tyskere*. Men i modsætning til andre tyske jøder var de overgået til den kristne tro, nogle af overbevisning og andre af pragmatiske grunde. Spørgsmålet om, hvordan man som Jesus-troende jøde bevarer en jødisk identitet, et spørgsmål som optager mange messianske jøder i dag, var ikke deres. De var blevet kristne. Men i Theresienstadt delte de skæbne med "mosaiske" jøder. I nazisternes øjne eliminerede deres kristne tro ikke deres jødiskhed.

Blandt sådanne var Arthur Goldschmidt, som stiftede en evangelisk menighed i Theresienstadt.

Arthur Goldschmidt – stifteren af den evangeliske menighed

Arthur Goldschmidts forældre var overgået til kristen tro i 1858. Selv var han født i 1873. Han måtte nedlægge sit embede som dommer i Hamborg i 1933, hvorefter han helligede sig sin hobby som kunstmaler. I juni 1942 døde hans hustru Kitty, som var døbt jøde. Den protestantiske præst i byen nægtede at begrave hende på kirkegården, da fru Goldschmidt ikke var "arier". En måned efter blev Arthur Goldschmidt deporteret til Theresienstadt. Her stiftede han en evangelisk menighed, for hvilken han var prædikant og sjælesørger. Han overlevede i ghettoen. Inden han døde i februar 1947 nedskrev han historien om den evangeliske menighed i Theresienstadt. Hans bog *Geschichte der evangelischen Gemeinde Theresienstadt: 1942-1945* blev udgivet i 1948.

Første søndag i ghettoen finder Goldschmidt og en anden sammen på et loftsrum og læser i *Det Nye Testamente*, som han har medbragt. Rygtes spredtes. Andre slutter sig til kredsen de efterfølgende søndage. Men man må ikke uden tilladelse lave forsamlinger med over 20 personer. Han ved godt, at administrationen sandsynligvis ikke vil acceptere dannelsen af en kristen menighed i en jødisk by, og uden det jødiske råds godkendelse kunne han ikke gå videre.

Hvad skulle han gøre?

---

¹ "Messianske jøder" er betegnelsen på jøder i Israel og enkelte andre steder, der tror på Jesus fra Nazareth som Messias, men som fastholder, at de stadig er jøder. Jesus var netop den Messias, det jødiske folk var blevet lovet.

Menigheden i Theresienstadt

I sin bog beskriver Goldschmidt det således: "Jeg henvendte mig ikke desto mindre til hr. Edelstein, som var leder af det jødiske råd, og beskrev situationen for ham. Da han hørte, at en evangelisk menighed allerede var blevet dannet, var han forbløffet, men også fuld af forståelse. Den gode Gud er jo den samme, og for ham, Edelstein, gør det ingen forskel, hvordan man ærer ham." Begge parter forstår, at det lokale, hvor de mosaiske jøder holder gudstjeneste, ikke kan bruges.

Den 18. oktober 1942 får man den første og halvofficielle anerkendelse af menigheden, idet et rum, der er indrettet til varieté og foredrag og har elektrisk lys, stilles til rådighed af ældsterådet. Og menigheden vokser. Til gudstjenesterne kommer mellem 150 og 200 mennesker, ved højtiderne flere. Det er en menighed, der består af lutheranere, medlemmer af den reformerte kirke, anglikanere, hussitter, plymouthbrødre og andre. Ikke-kristne var velkomne, men kunne ikke deltage i nadveren.

Om forholdet mellem de mosaiske og kristne jøder skriver Goldschmidt, at holdningen til dem, der var blevet døbt som børn var "neutral". Anderledes var holdningen til dem, der var døbt som voksne. Disse blev betragtet som "frafaldne, overløbere og forrædere". Det at nogen skulle have tilsluttet sig kristendommen af overbevisning og ikke af pragmatiske grunde, syntes utænkeligt. Men følgende skal også med: Nadveren, bestående af brød og the med sukker – blev også delt ud til syge kristne jøder på sygehuse og sygestuer. Herom skriver Goldschmidt: "Bortset fra nogle få upassende bemærkninger, som snart fik en formanende påtale, overværede de andre jødiske patienter det i en from stilfærdighed."

Goldschmidt skjuler ikke, at der ind imellem var vanskeligheder med det jødiske ældsteråd. Mest bemærkelsesværdige er dog følgende ord: "I tilbageblik må det indrømmes, at denne administration af, hvad der skulle være et rent jødisk samfund, der naturligvis ville se en kristen menighed som et fremmedlegeme, i det store og hele var meget imødekommende." Her et eksempel:

Julefejring og juletræ

Som kristen tysk jøde hører et juletræ med til fejringen af julen. Et sådant juletræ har man svært ved at få fat på. Igen med Goldschmidts ord: "Til sidst gav SS os tilladelse til at have et lille træ, som blev pyntet af kvinderne; der manglede ikke engang stearinlys, som var svære at få, men blev givet fra alle sider." Og ikke nok med det. Goldschmidt fortsætter:

"Det sidste år blev juletræet kynisk forbudt af den SS-mand, der skulle træffe afgørelsen. Men så skete der lykkeligvis det, at den jødiske administration sørgede for, at der blev lavet et kunstigt træ med påsatte grene og kulørte elektriske lys til gudstjeneste!" Gad vide om dette "træ" blev brugt til Hanukkah af de "mosaiske" jøder?

"Og hvad mere er" fortsætter Goldschmidt, "administrationen, eller rettere lederen af det jødiske råd, dr. Marmelstein, arrangerede endog en festforestilling for de kristne børn med et børnekor, der sang julesange, og børn, der opførte et lille eventyrspil, og en tryllekunstner – en mand i lejren, der var blevet frataget sin profession, viste sine tricks."

Død og begravelse i Theresienstadt

For den evangeliske menighed blev det et påtrængende spørgsmål, hvordan man skulle vise sine døde den sidste ære. Et krematorium var blevet bygget, som kunne klare 200 lig om dagen. Kisterne – 40-50 eller flere – blev først stillet ud i det fri, senere i en kasemat. En rabbiner forrettede så ceremonien, hvorefter kisterne blev kørt til krematoriet.

Døden og "Ego sum resurrectio"

At en rabbiner skulle forrette begravelse for de kristne af jødisk herkomst, var ikke uden problemer. Goldschmidt skriver: "De kristne var tøvende over for denne begravelse efter et jødisk ritual. De forsøgte derfor at få dem adskilt fra de jødiske begravelser. Til at begynde med blev det gentagne gang hævdet, at der var tekniske vanskeligheder, men fra maj 1943 blev de afdøde kristne gjort klar til begravelsen en halv time før begravelsesceremonien; senere fik man lov til at bruge et særligt lokale til dette. Forsøgene på at udstyre dette med en vis værdighed var længe frugtesløse. Man anmodede om at måtte have et stort krucifiks og inskriptionen "Ego sum resurrectio" – "Jeg er opstandelsen" – men kommandanten afviste det, da man ikke kunne tillade, at kristne symboler blev offentligt stillet til skue.

Først til sidst blev lokalet bragt i passende stand og udstyret med et stort krucifiks med den inskription, lavet af en billedhugger. Det blev også muligt at have ligkærerne og kisterne dækket med et enkelt sort klæde i stedet for et klæde med Davidsstjernen.